KOSTEL PANNY MARIE V ROUCHOVANECH

STAVEBNÍ HISTORIE

VRATISLAV BĚLÍK

1 9 4 0

NÁKLADEM VLASTNÍM — TISKEM OBČANSKÉ TISKÁRNY V BRNĚ

Úvod.

Nejstarší písemná zpráva o Rouchovanech z r. 1243 (Codex diplom. III. díl, zemský archiv) mluví o faráři, jenž slove Fridericus (Bedřich) a tím zaručuje existenci rouchovanského kostela.

Nedalo by se tedy počítati, že nynější kostelní budova, jejíž kněžiště je v raném slohu gotickém a loď až v barokním slohu, by byla svědkem toho času. — Avšak opravy kostelní v r. 1936 odhalily vzácné tajemství, které předvádí rouchovanský kostel jako památník nejstarších místních kulturních dějin, a to již z dvanáctého století. Objevilo se, že severní chrámová lodní zeď (délka 11 m) je vybudována řádkovým románským zdivem se zazděnými románskými okny, dvěma zazděnými vchody a schodištěm uvnitř zdi vedoucím na chrámovou e m p o r u. Empora může býti dokladem, že už ve 12. stol., jak praví pozdější písemné zprávy, byly Rouchovany zbožím zeměpanským a že hostívaly, po případě byly sídlem jiných než obyčejných lidí.

Románský nález jako památka z 12. stol. mluví tedy jako historický stavitelský doklad za samotný kostel.

Že Rouchovanům přikládal sám panovník zvláštní význam, možno souditi dle toho, že tam posílá král Přemysl II. r. 1273 svého osobního kaplana (tajemníka) Wernhera. Jako osobnosti takové přisoudil král zajisté ještě jiný kulturní úkol, důležitý pro samé Rouchovany, než pouhé farářování. Je velmi podobné pravdě, že za farářování Wernherova možno klásti vybudování gotického kněžiště, jež má všechny znaky gotického slohu té doby.

O dalších úpravách kostelních se dovídáme z písemných zpráv buď přímo nebo nepřímo. Tak listina z r. 1610 (obecní archiv), jež vypisuje okolnosti o stavbě obecní věže, podává zprávu, že na ni byly přetaženy z věže kostelní zvony, které tam byly zavěšeny před 116 lety. — Byl by zde tedy r. 1494, jenž by mohl vésti k úvahám o kostelních opravách. Pozdně gotické zazděné okno v nejvýchodnější stěně (za hlav. oltářem) je toho též dokladem a Vlastivěda moravská (Znojemský kraj — hrotovský okres) píše o zazděných sediliích a sanktuáriu z téže doby.

To vše se zdá velmi pravdě podobné, neboť je to doba vlády krále Vladislava Jagailovce, doba velkého stavebního ruchu, která nechává národu díla nejznamenitější. Králova stavitelská snaha byla jistě příkladem i šlechtě. Tak páni z Lipého, držitelé Mor. Krumlova a patroni kostela v Rouchovanech, podnikají nebo aspoň upravují mnoho nákladnějších staveb. Pozdně gotické kostely v Hostěradicích, v Olbramovicích a v Rakšicích, jež nesou jejich znak, přímo vnucují domněnku, že ani kostel v Rouchovanech nezůstal bez oprav.

Za třicetileté války rouchovanský kostel vyhořel. Svědčí o tom listina napsaná od opatrné rady městečka Rouchovan ze dne 13. července 1629 (obecní archiv). Kostel zůstal jako spáleniště až do r. 1632, kdy se opravuje asi jen nejnutnější. Až teprve po válečných bouřích r. 1651 dává nový patron kostela Gundakar z Lichtenštejna, pán na Mor. Krumlově, kostel do náležitého pořádku a věnuje na to jistě dobrý náklad (Vlastivěda mor., znojemský kraj — okres hrotovský, str. 244). Spravuje se tedy klenba v kněžišti a buduje se nová větší kostelní loď, která se klene do dvou kopulí. Vzniká tak krásný, vznosný, raně barokní prostor, kterým se nemůže pochlubiti v kraji ani jediný kostel.

V 19. stol. se provedlo několik podřadnějších oprav: přistavěny byly dvě síňky na jižní straně kostela, pozměněn tvar oken, šindelový kryt nahrazen křidlicí a zazděno okno za oltářem. Tyto opravy pokazily vnější ráz kostela.

R. 1936 prováděl opravy za odborného dozoru Státního památkového úřadu místní zednický mistr Ant. Sequens. Vše bylo provedeno tak, aby kostel získal na vnějším vzhledu i aby vynikly důležité slohové znaky od dob nejstarších.

A tak dnes promlouvá k nám rouchovanský kostel jasně celou svou pestrou stavební historií, jež je k jeho chvále i samých Rouchovan.

Předstupuje otázka, jak asi vyhlížel rouchovanský kostel v minulosti v jednotlivých obdobích a jakých byl rozměrů. Je proto třeba věděti, že vnitřní rozměry nynějšího kostela jsou: kněžiště d = 13 m, š = 5.60 m, loď d = 13.60 m, š = 9.30 m.

Kostel ve 12. století.

Řádkové zdivo v severní stěně nynější chrámové lodi přesně určuje délku lodi původního románského kostela, neboť je zakončeno hladce tesanými nárožními kvádry. Pozdější prodloužení zdi dálo se přímým připojením bez stavební vazby.

Dle odborníkova vyjádření vl. rady Sochora, ředitele Státního památkového úřadu v Brně, je nutno počítati, že chrámová loď původního románského kostela měla čtvercový půdorys. Měří-li délka zdi 11 m a síla 1.30 m, zůstává vnitřní prostor o rozměrech 8.30 m × 8.30 m. V severní a v jižní zdi bylo po třech oknech půlkruhově sklenutých se širokým šikmým ostěním z hladce tesaných kvádrů a klenáků z šedého pískovce. Okna mají světlost pouhých 20 cm, avšak vnější šířka jejich jest 80 cm. — Počet tří oken ve stěně určují přesně dvě zazděná okna zřetelně patrná, třetí je kryto přístavkem schodiště na kostelní půdu ze 17. stol. — Je neznámo, z které strany se vcházelo do kostela. — Výšku kostelního zdiva udává součet čísel: 1 m zdiva pod nynějším terénem (dle výzkumu r. 1936), 4 m do výše oken, 1.50 m výška oken a 1 m až 2 m zdiva nad okny; celkem tedy 7.50 m až 8 m. Loď chrámovou kryla sedlová střecha o dvou štítech, jak už je u všech románských kostelů toho druhu. O východní úpravě kostela nevíme. Dosavadní výzkumy toho neukázaly. Je jen jisto, že tam byla oltářnice, ale byla-li v podobě pouhé půlkruhové apsidy či byl-li to chór půlkruhově, oktogonálně nebo jen přímo zakončený, není známo.

Zvláštností rouchovanského románského kostela byla empora. Objev z r. 1936 ukazuje, že byla dřevěná. Je to zvláštní vyvýšené místo v podobě nynější kruchty, které však nebylo určeno zpěvákům, nýbrž samému patronu kostela nebo osobám zvláště hodnotným. Na emporu se vstupovalo dveřmi zevnitř kostela, rovně přepaženými a s ostěním z hladkých pískovcových kvádrů. Vešlo se do úzkého schodiště (d = 6 m, š = 0.70 m, v = 2.10 m) uvnitř zdi a po 17 schodech se vystoupilo ke druhým dveřím půlkruhově sklenutým a s ostěním též kvádrovým, kudy se opět vešlo dovnitř kostela na emporu. — Tajemnou chodbu v nitru zdi

osvětluje kruhové okénko (2r = 15 cm), vytesané v jediném hladkém pískovcovém kvádru. — V chodbě však je ještě jiná zajímavost: Při horních dveřích směrem na západ je okenní zářez, který se zvenku dovnitř velmi rozšiřuje. Dle názoru zástupce Pam. úřadu Salma by to měla býti střílna.

O další vnitřní úpravě možno jen říci, že loď chrámová měla asi jen rovný trámový strop a že ji odděloval od oltářnice vítězný oblouk půlkruhově sklenutý.

Věže nebylo.

Kostel z konce 13. století.

Gotické kněžiště se všemi znaky ještě raného slohu předvádí druhou stavební epochu rouchovanského kostela. Možno počítati, že se tak dálo za zvláštní okolnosti, kdy král Přemysl II. posílá do Rouchovan za faráře svého tajemníka, kaplana Wernhera r. 1273.

Wernher, který přichází od dvora královského, byl jistě člověk vynikající, kterému král svěřuje i úkoly státnické, dává mu i zvláštní pravomoc (Cod. dip. IV. č. 70 — Vlastiv. mor., str. 246), zajisté věnuje pozornost i úpravě kostela a dává jej přestaviti tehdy do moderního, vznosného gotického slohu.

Jako vždy začíná přestavba kostela nikoliv zbořením celé staré budovy, nýbrž odbourává se jen kněžiště, aby se zatím mohly bohoslužby dále konati v lodi chrámové. Tak se dálo i v Rouchovanech.

Pouhá oltářnice menších rozměrů nahrazuje se rozsáhlejším chórem (kněžištěm), dlouhým 13 m a širokým 5.60 m a oktogonálně zakončeným. Silné zdi (140 cm) nesou gotickou klenbu, rozdělenou na dvě klenební pole: čtvercové s klenbou křížovou a oktogonální, uzavírající nejvýchodnější část kostela. Kamenné, prosté, nerýhované žebroví zdobí klenební hrany. Vychází ze dvou přípor podložených patkami a zakončených hlavicemi. Ve hranách chrámových podkládají žebroví kamenné konsoly. Hlavice i konsoly, kryté deskou, zdobí kamenické práce s motivy rostlinnými a figurálními. Žebroví se sbíhá do dvou velkých svorníků. Ve čtver-

covém poli spájí svorník čtyři kamenná žebra, v poli oktogonálním šest.

Vše i klenba se buduje z lomového kamene; jen hrany vnějších opěrných pilířů jsou kvádrové. Chrámový prostor osvětluje šest gotických oken se šikmým ostěním o vnějších rozměrech 5 m, 0.8 m (s každé strany po třech oknech). Jen nejvýchodnější průčelná stěna zůstává bez okna. Okna jsou umístěna tak, že dalece nesahají hrotem gotického oblouku až po samou klenbu.

K přestavbě chrámové lodi do gotického slohu však již ve 13. stol. nedošlo. Kostel tvoří nyní dvě nesourodé části: románská loď, vysoká asi 7.50 m, a gotické kněžiště o výšce téměř 12 m. Rozšířením presbytáře vychází novostavba z podélné osy staré románské lodi, takže také hřebeny nestejně vysokých obou kostelních částí nejsou v téže linii.

Kostel byl nyní jako útvar neharmonický a čekal na řádné dokončení asi 350 let. A když za třicetileté války jej ničí požár, nové opravy od r. 1632 až 1651 budují jej už zase v novém slohu barokním.

A přece jen je možno počítati, že ke konci 15. stol. se objevila snaha po další úpravě kostela. Zůstalo však jen při podniku menších rozměrů vedoucích jednak k větší dekorativnosti, jednak k praktické potřebě. — V prvním případě svědčí o tom v nejvýchodnější průčelné zdi gotické okno, vysoké 6 m a vsazené hrotem až po samou klenbu, což je zřetelným znamením pozdní gotiky. Vlastivěda moravská říká, že ke konci 15. stol. zřízeny byly sedilie a sanktuarium. — V druhém případě písemná zpráva z r. 1610 uvádí, že na novou obecní věž byly přetaženy z věže kostelní i staré dva zvony, které na ni byly zavěšeny před 116 lety, a tak nepřímo dává tušiti o kostelních opravách v r. 1494.

Jak je patrno, pořídily se zvony. Pro ně pak byla zbudována zvonice, která asi byla dřevěná a vsazena do hřebenu střechy při západním štítu na způsob zvonic románských kostelů v blízkých Račicích nebo Přeskačích.

Skutečnost takové dřevěné zvonice nepřímo naznačuje opět zápis o stavbě obecní věže z r. 1610. Tovaryš Matěj Vacha u mistra Matouše z Jaroměřic obdržel za tesařskou práci na lešení pro zvony na nové věži a za *uzavření kostelní střechy 3 R 15 kr.* (píše kronikář a písař městečka Rouchovan Jan Tišnovský z Ostrovačic — obecní archiv).

Proč uzavíral Matěj Vacha kostelní střechu? — Když byly zvony ze zvonice přetaženy na novou obecní věž a zvonice pozbyla významu, odstranili ji. Tím ovšem zůstala otevřená kostelní střecha, kterou pak uzavíral tesařský tovaryš Matěj Vacha.

Zkáza a znovuzbudování 1629—1651.

Rouchovanský kostel zůstává po požáru r. 1629 po tři léta bez oprav. Co nezničil oheň, padlo za oběť dešťům a zimě: krásná klenba gotického kněžiště se propadla na dvou místech. A tak, když nový patron kostela Gundakar z Lichtenštejna pán na Mor. Krumlově r. 1632 dává kostel do pořádku, vyplňuje se asi prvně porušený strop, avšak klenbou jen z pálených cihel. Východní závěr kostela ztrácí tak dvě kamenná žebra a v klenebním čtvercovém poli se nahrazuje jedno kamenné žebro už jen prací z pálené hlíny a nový svorník už se též do vzkřížení nevsunuje.

S opravou lodi se začalo později. Výsledek té opravy dává Rouchovanům r. 1651 monumentální dílo, postavené již v novém barokním slohu. Nyní již je kostel jako jednotný celek, krytý střechou s hřebenem o téže výši a zdobenou šestibokou vížkou sanktus s cibulovitou bání.

Chrámová loď se buduje celá znova. Prodlužuje se o 5.40 m a rozšiřuje o tolik, aby její podélná osa splynula s osou staré gotické presbitáře. Aby se dosáhlo vnější slohové jednotnosti, přetvářejí se okna v kněžišti na tvar oken (půlkruhově sklenutá) v nové chrámové lodi. Ve východním průčelí se všechna tři dokonce zazdívají a střední se mění v okno eliptičné.

Západní průčelí však, jak bylo obyčejem, nebylo zkrášleno barokním štítem. Nahrazuje jej jen trojúhelníkový střechový bok.

Jednotný kostelní vnějšek je velmi prostý. Za to však vnitřní prostor nové chrámové lodi, jako pravý prostor barokní s mohutnou klenbou o dvou kopulích, podpíranou při stěnách polo a v rozích čtvrtpilíři, zdobených pilastry, soklem a bohatými římsami, působí dojmem skutečně monumentálním. Vnitřní krásu zvyšuje ještě vítězný oblouk a kruchta, nesená trojdílnou klenbou s eliptičnými oblouky a podpírána dvěma osmibokými pilíři. Průčelí zdobí plochá, jednoduchá, avšak vkusná štukatérská práce.

Kdož ví, stalo-li se tak jen náhodou či byla-li to úcta stavitele umělce ke starému umění, že při opravách a novém budování kostela v 17. stol. byly zachovány nejhodnotnější a nejpodstat-

nější části románské a raně gotické. V gotické presbiteři se zachraňuje vše, co po pohromách válečných zůstalo zachováno, a z románského kostela zůstává na památku severní zeď se zajímavou zvláštností — schodištěm na emporu. — Kdo byl onen rozumný stavitel, zůstává však otázkou.

Nelze si jen dobře odůvodniti, proč při tak rozvážné přestavbě kostela byl chrámový terén vně i uvnitř zvýšen o celý metr.

Kostel v 19. století — úpadek.

O opravách kostelních z tohoto období jsou nejen zápisy ve farním a obecním archivu, nýbrž do nedávna žili i pamětníci oněch chrámových změn (Leopold Kočí * r. 1838). Byly to sice práce podřadnější, jež měly sloužiti pouze praktickým účelům, ale poněvadž byly prováděny jen nahodile, velmi jimi utrpěla chrámová úprava.

R. 1833 nahradili šindelový kryt kostela křidlicí a vížku sanktus pobili bílým plechem.

R. 1835 byl upraven nynější vstup na kruchtu. Až do té doby se pravděpodobně na ni přicházelo dveřmi v západním průčelí z pavlače se dřevěnými schody. (Půlkruhový oblouk oněch dveří prorážel pod omítkou až do posledních oprav v r. 1936.) V r. 1835 přistavili na jižním chrámovém boku zadní síňku (nyní sv. Fortunata) a pozdější síňku přední (nyní Božího hrobu).

R. 1851 (pamětník Leop. Kočí) rozšířili okna do nynějšího tvaru a sklenuli segmentovým obloukem.

R. 1892 zazdili ve východním průčelí eliptičné okno.

R. 1906 nahradil stavitel Čapoun v přední síňce obloukovou klenbu nosníkovým stropem.

R. 1936 — shodnocení.

Tohoto roku prováděl místní zednický mistr Ant. Sequens kostelní opravy za dohledu Státního památkového úřadu.

Oprava byla provedena od základu. Když otloukli všechnu starou omítku, promluvil kostel celou svou stavební historií. V severní zdi ukázal románské tajemství z 12. stol., ve východním průčelí zjevil raně i pozdně gotická okna a všechny změny od těch časů až po naše. Všechny tyto vzácnosti byly ošetřeny velmi pietně a zůstaly odhaleny. Ostatek byl nahozen slídovou omítkou. Též opěrné pilíře zůstaly s odhaleným zdivem. Upravila se též všechna ostění na oknech a dveřích. Okna dostala místo dřevěného rámoví kovovou konstrukci a čisté sklo zaměnili barevným se znaky eucharistickými, monogramy MARIA a JHS a obrazy blah. Anežky České a Jana Nepom. Všechny tři vchody mají nové, pevné, dvoukřídlové dveře a vchod v západním průčelí ozdobili portálkem o dvou sloupcích. Pultové střechy sakristie na severní straně a obou síněk na straně jižní pokryli eternitem, přeměnili na střechy valbové a snížili je tak, aby vůbec nekryly kostelních oken. Tím se nevkusné přístavky snížily a celá architektura chrámová náhle vynikla a působí nyní pěkným dojmem v nové úpravě i v odhalené starobylosti.

VRATISLAV BĚLÍK.

Psáno v ROUCHOVANECH

o vánocích 1939.